

חסידי אומות העולם

חוק זכרון השואה והגבורה – יד ושם, תשי"ג – 1953, שקיבלה הכנסת, הטיל על רשות הזיכרון להנציח ולהקים יד זיכרון 'לחסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים'. הנצחת מאורעות השואה ומוראותיה לא תהא שלמה בלי הפרקים המופלאים, אולי נקודות האור היחידות, שרשמו יחידים בני האומות שבאו בשלטון היטלר והגרמנים, ושמצפונם לא נתן להם לעמוד מנגד ולראות בשוויון נפש את גורל היהודים ואת האכזריות כלפיהם. חאה"ע לא היו מרובים לעומת ההמונים שנזקקו לעזרה והצלה; ספק אם נהגו בני אומות אירופה הכבושה על פי הצו 'ואהבת לרעך כמוך' ואם פעלו כפי שראוי היה לפעול כלפי רעים-אזרחים ששלטון רשע גזר עליהם כלייה. ואולם, מעשיהם של אותם מעטים מלמדים, כי דרכי עזרה והצלה היו אפשריים, במאמצים ובהקרבה, אם היו יותר אצילי נפש הרואים חובה אנושית לבוא לעזרת הזולת הנתון בסכנה.

מאז תחילת שנות ה-60 פועלת ליד רשות הזיכרון ועדה ציבורית לציין חאה"ע. הוועדה מורכבת מאישי ציבור, ביניהם משפטנים, מרביתם ניצולי שואה בעצמם, ובראשם שופט בית-המשפט העליון. בשנות פעולתה הראשונות של הוועדה שימש בתפקיד זה השופט משה לנדוי, לימים נשיא בית-המשפט העליון. כול תיק של מועמד לקבלת אות חאה"ע נידון ונבדק בקפדנות בוועדה, לאחר שתחילה נאסף החומר במדור לחאה"ע ב'יד ושם' ו'רפרנט' גבה עדויות מהניצול או מהניצולים, וכאשר אין אפשרות לעשות זאת ניתן להסתמך על הצהרות ועדויות הנמסרות בפני נציגויות קונסולריות ישראליות במדינת מושב הניצול. לעיתים מסייע לוועדה תיעוד אותנטי של מוסדות להיסטוריה מארצות אירופה בקביעת התרחשות האירועים שמתאר הניצול. החוק לא קבע הגדרה חדה ומפורטת למונח 'חאה"ע'; על-פי המקובל בשפת יום-יום הכוונה היא לאישיות מוסרית אשר בעת צרה ומבחן נטתה אהדה, חסד ועזרה ליהודים. ואולם, בהקשר לחוק זכרון השואה והגבורה ברור הוא, כי לא די באהדה, בחסד ובעזרה, שהרי המחוקק הציב דרישות נשגבות יותר, באומרו: 'לחסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים'. משמע, לדרגת חאה"ע במובן החוק ההוא מגיע רק מי שעשה מעשה הצלה של יהודי, וזאת מתוך חירוף נפשו. לכאורה שני התנאים הללו חד הם, שכן על-פי חוקי הנאצים כול המסתיר יהודי או המגיש לו עזרה מתחייב בנפשו. אך למעשה אין הדבר כן, ולפני הוועדה הובאו מקרים שבהם עוררה שאלת הסיכון בעיות פרשנות, כגון מקרים של בעלי חסינות דיפלומטית אשר בניגוד להוראות ממשלותיהם העניקו ליהודים נרדפים אשרות כניסה לארצות חופש, וביניהם קונסול פורטוגל בצרפת אריסטידש דה סוזה מנדש, קונסול יפן בקובנה סמפו סוגיהרה וקצין המשטרה השווייצרי פאול גרינינגר, שאיפשר למאות יהודים בורחים מהגיהינום להיכנס לשווייץ. אפשר שבגלל מעמד המיוחד

לא נשקפה לאישים ההם ולשכמותם סכנת חיים ממש, אך רווחתם ומעמדם המקצועי ואף האזרחי נשללו מהם או נפגעו משום שהפרו את הוראות ממשלותיהם ופעלו על-פי צו מצפונם. לראול ולנברג האגדי, שהציל כ-30,000 מיהודי הונגריה, גם לא עמדה החסינות הדיפלומטית. במקרים בולטים כאלה ראתה הוועדה לפרש את ההגדרה החוקית פירוש נרחב. אך באו לפני הוועדה מקרים רבים שהעזרה שהוגשה היתה מותנית בתשלום תמורה, לרוב סכומים גדולים, ולא רק לכיסוי הוצאות קיום וכדומה, ומי שהגיש עזרה מתוך קבלת תמיכה בכסף אינו ראוי לתואר חאה"ע במובן החוק, למרות שהסתכן בהצילו יהודים. הקריטריונים העיקריים להכרת מציל כחאה"ע הם אפוא שלושה:

1. מעשה הצלה קונקרטי או עזרה בהצלה;
2. הצלה שנעשתה מתוך סיכון עצמי;
3. המציל לא דרש ולא קיבל תמורה בעד מעשה ההצלה.

אין ידיעה ברורה מה מספר ניצולי השואה אשר ניצלו הודות לעזרתם של בני אומות אירופה שבשלטון הנאצים, ולא קל לאתר את כולם. הן הניצולים והן המצילים פזורים ברחבי העולם. יש שמקבלי העזרה נספו במלחמה אחרי קבלת העזרה מידי מציל שהסתכן בכך ואין מי שיספר על העזרה שהוגשה להם, ויש גם שהמציל קיפח חייו עם היהודי שהסתיר, ושילם בחייו כאשר נתגלה ה'פשע'. מצילים אחרים מבקשים גם לאחר המלחמה להישאר אלמונים, ובגלל ניתוק היחסים עם ארצות שמאחורי מסך הברזל קשה לקבל משם מידע מהימן. למרבה הצער לא טרחו ניצולים לא מעטים להביא לידיעת 'יד ושם' את פרטי העזרה, ומציליהם ומיטיביהם לא זכו להוקרה על מעשיהם הנאצלים.

אחר שמביאים בחשבון מספר בלתי ידוע של מעשי הצלה, שעליהם אין מידע בידינו, נוסף על אותם שהוועדה הכירה בהם כחאה"ע, מספרם מגיע לאלפים, ואולי לרבעה עד שתיים. ואילו לעזרה ולהצלה נזקקו כול היהודים שנספו ושנרצחו. אך, כאמור, הנכונות לעזור ולהציל היתה היוצא מן הכלל. ולפיכך גם השדרה שבהר הזיכרון, שבה זכאי כול מי שהוכר לחאה"ע לטעת עץ על שמו, לא הפכה ליער.

עד כה (ראשית 1989) הוכרו בסך-הכול כ-8,000 חאה"ע. לכול אחד מהם הוענקה תעודת כבוד וכן מדליה ועליה חרוט שמו של המציל והמאמר התלמודי: 'כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא'.

ההצלה במרבית המקרים התבטאה במתן מסתור ומחבוא בביתו של המציל או בחצרו, לרוב על-ידי בניית בונקר בתוך הבית או במחסן, והמסתתר או המסתתרים היו חייבם להישאר בו שבועות, חודשים ואף שנים, בלי לראות אור יום. אספקת מזון היתה בעיה מיוחדת בתנאי המחסור במלחמה, ולעיתים חלק המציל העני והנצרך בעצמו פת לחם דלה עם בני חסותו. סוג זה של הצלה היה אולי המסוכן ביותר, הן מחמת החיפושים התדירים אחר מסתתרים, ולעיתים גם מחמת הלשנות של משתפי-פעולה עם הגרמנים. אחרים מצאו דרך להציל

ולעזור על-ידי אספקת ניירות מזוייפים אשר איפשרו ליהודי לחיות כלא-יהודי מחוץ לגטו או מחוץ למחנה, ובמקרים אחרים על-ידי עזרה להבריח גבול לצרפת הלא-כבושה, לספרד, לפורטוגל ולשווייץ. אותה ילדה מופלאה בת 16 שעבדה בבית-חרושת לנשק, כול שיכלה לעשות היה להביא יום יום פרוסת לחם שחסכה מפיה למען אסירה יהודיה שעבדה עמה, והיא התמידה בכך חודשים על חודשים.

לרוב פעלו חאה"ע כיחידים, ואת כול אחד מהם הדריך צו המצפון, על רקע אנושי טהור, ולעיתים רגשות דתיים עמוקים. במספר מקרים, כגון בנורווגיה ובהולנד, ובמידת מה גם בצרפת ובבלגיה, כללה המסגרת המחתרנית האנטי-נאצית גם עזרה ליהודים נרדפים, והיא התבטאה בצורות שונות, לרוב במציאת מקומות מסתור. מקרה מיוחד ויוצא דופן של פעולת הצלה קולקטיבית נתגלה בכפר ההולנדי ניולנדה

(NIEUWLANDE). בשנים 1942-1943 החליטו תושבי הכפר ההוא כי כול בית אב יסתיר משפחה יהודית אחת או, למיצער, יהודי יחיד, וכן עשו. הודות לפעולה הקולקטיבית של כפר שלם, קטן גם הסיכון ולא היה חשש להלשנה, שהרי כול תושבי הכפר היו שותפים לפשע של הסתרת יהודים. בכפר ההוא הוכרו 117 תושבים לחאה"ע. המקרה הידוע האחר של פעולה קולקטיבית היה בכפר לה שנבו-סיר-ליניו שבצרפת, שגם בו מצאו יהודים רבים מסתור ועזרה, הודות ליוזמתו של הכומר טרוקמה ולפעולתו. הפעולה הקולקטיבית הגדולה ביותר היתה בדנמרק, כאשר הועברו במיבצע מיוחד ומאורגן 7,000 מתוך 7,200 היהודים שבארץ בסירות קטנות לשוודיה, בעת שכבר המתינו בנמל בקופנהגן אוניות כדי להובילם למחנות המוות. ההצלה נתאפשרה רק הודות לנכונות כול מי שנתבקש לתת ידו להצלה, ולקח בה חלק.

היו גם יחידים אשר מעשי ההצלה שלהם הקיפו רבים והם פעלו במסגרות רחבות, ובמובן מסויים הפכו להיות מוסדות הצלה בתחום פעילותם. מפעלו הגדול והמיוחד במינו של ראול ולנברג בהונגריה הוא מן המפורסמות; להיטותו להציל לא ידעה גבול, יוזמותיו נגד המשכת הגירוש לאושוויץ כוונו להפר את המזימה, ובמידה רבה מאוד הצליחו. הוא לא נעדר ממקום שבו נדרשה עזרה ולא ויתר על שום פעולה כדי להפחית את הסבל. הוא גם המריץ ביוזמותיו אנשים אחרים. פרדיננד דוקויץ ניסה למנוע את גירוש יהודי דנמרק והזהיר את המחותרת הדנית, ובכך ניתנו האות והאזעקה למפעל ההצלה בסירות לשוודיה, והוא הושלם בשלושה לילות; אוסקר שינדלר הביא בחסותו כ-1,200 יהודים שעבדו במפעלו, הקל עליהם את תנאי החיים ודאג לשלומם עד יום השחרור בידי הצבא האדום; ברטולד בייץ, מנהל מפעלי הנפש בדורוהוביץ', גילה יחס אנושי לכ-1,300 עובדי המפעל היהודים והגן עליהם, כול עוד ניתן הדבר, מפני גירוש; קונסול פורטוגל בדרום צרפת והקונסול היפני בקובנה בניגוד לאיסור ממשלותיהם החתימו אשרות כניסה ומעבר למדינותיהם, ואיפשרו לאלפים להימלט ממוות. במרכז העצבים הנאצי, בתוך העיר ברלין, פעלה האשה האצילה אליזבט אבג,

סעדה יהודים נרדפים ונתנה להם מחסה בדירתה, לא הרחק ממיפקדות הנאצים. אירנה אדמוביץ', חברה בתנועת הצופים הקתולית בורשה, נרתמה לפעולה למען המחותרת של תנועות הנוער החלוציות, יצאה בשליחויות מסוכנות לגטאות רבים וב-1942 חדרה לגטאות מרוחקים בליטה והביאה לשם ידיעות על הנעשה בקרב יישובי היהודים ברחבי ארצות הכיבוש במזרח. במסירותה ובהזדהותה העמוקה עם גורל היהודים רכשה את אימון היהודים וקירבה אחדים מחברי תנועתה לפעולה למען המחותרת היהודית, והם היו נכונים ליטול עליהם את הסיכון הכרוך במעשיהם, כפי שביטא זאת באצילות אחד מהם: 'וכי במה יקרים יותר חיי מחייו של מי שגורלו נגזר'.

אלפי מקרי ההצלה בידי חאה"ע בארצות אירופה הכבושה מלמדים, כי היו בכל המקומות ובכול הנסיבות, אפילו בתוך מחנות ההשמדה עצמם, אפשרויות הצלה, מתוך קשיים וסיכון. הרמן ולנגביין ולודוויג ורל, שהם עצמם היו אסירים באושוויץ, נחלצו לעזרת אסירים יהודים במחנה, ופעלו רבות כדי להקל עליהם את חיי התופת שם. יוליוס מדריץ' וריימונד טיץ' גילו יחס מיוחד למועסקים במפעלים בתוך מחנה פלשוב, דאגו לתוספת מזון לעובדיהם והגנו עליהם מפני אכזריותו של המפקד אמון גת ועוזריו הרוצחים. והרופאה הצרפתייה אדליד אובל נשלחה לאושוויץ משום שהגנה על יהודים שנועדו לגירוש, נתגלגלה לבלוק הניסויים בבנות יהודיות, אך סירבה לתת יד לרצח וטיפול באסירות היהודיות במסירות אימהית. במעשיהם הצילו חאה"ע לא רק חיי יהודים, אלא את כבוד האדם בתקופה האכזרית של השואה, וזכרם לא יסוף לעד.